

Joseph Addison om häxor *1711*

De svenska häxförföljelserna kulminerade under Det Stora Oväsendet 1668-76, och den sista dödsdomen här verkställdes i Stockholm 1704. I England var det som värst redan under tiden 1642-1660, men den sista avrättningen där dröjde till 1716.

Joseph Addison (1672-1719) var en engelsk författare och politiker som idag mest är ihågkommen för essäer i dagstidningarna *The Tatler* (Pratmakaren) och *The Spectator* (Betraktaren). Addison och vännen Richard Steele gav ut dem i London under åren 1709-14. *The Spectator* förde fram Upplysningens ideal, hade en liberal politisk hållning och vände sig uttalat till både kvinnor och män. Den har framhållits som en central kraft i skapandet av ett offentligt samtal i England. Addisons namn fattas aldrig när man skriver den engelska essäns historia. Hans klara, krusidullfria stil blev en förebild.

Lördagen 14 juli 1711, när The Spectator hade kommit ut i 4½ månad, skrev Addison om häxeri.

Översättning och kommentarer Martin Rundkvist

*

... skapar de sina egna drömmar?

Vergilius, Bucolica 8

Det finns åsikter där man bör hålla sig neutral, utan att ge sitt stöd till den ena sidan eller den andra. En sådan svävande trosuppfattning, som vägrar att slå sig ner på någonting bestämt, är alldeles nödvändig för ett sinne som är nogga med att undvika felaktigheter och fördomar. När argumenten väger lika tungt på båda sidor i frågor som är oviktiga för oss, då är den säkraste metoden att inte låna oss till någon av dem.

Det är i den sinnesstämningen jag tänker på ämnet häxeri. När jag hör redogörelserna som kommer från alla världens länder (inte bara från Norge och Lappland, från Västindien och Ostindien, utan från varenda nation i Europa), så kan jag inte låta bli att tro att det finns ett sådant umgänge och utbyte med onda andar som vi kallar häxeri. Men när jag tänker på att de okunniga och godtrogna världsdelarna har flest sådana berättelser, och att de människor hos oss som antas delta i en sådan helveteshandel är folk med klen förstånd och tokiga fantasier, och samtidigt reflekterar över allt lurendrejeri och alla villfarelser av det här slaget som har blivit avslöjade i alla tider, då försöker jag vänta med att tro tills jag får höra säkrare redogörelser än vad jag hittills känner till. Kort sagt, när jag överväger frågan om det finns sådana människor

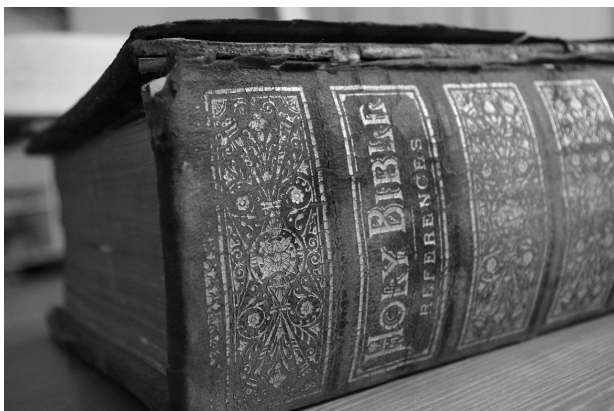

i världen som vi kallar häxor, då är mitt sinne delat mellan två motsatta åsikter. Eller snarare (för att vara ärlig), jag tror att det finns och har funnits häxeri i allmänhet, men samtidigt tror jag inte på något specifikt fall av häxeri.

Jag är upptagen av dessa tankar efter några händelser som jag var med om igår, och som jag skall ge min läsare en översiktlig redogörelse för. Jag var ute och gick med min vän Sir Roger¹ längs kanten på en av hans skogar, då en gammal kvinna vände sig till mig med en bön om barmhärtighet. Hennes kläder och uppsyn kom mig att tänka på den följande beskrivningen hos Otway:²

På en smal stig där jag färdades
Såg jag en rynkig kärring, dubbelvikt av ålder
Som plockade torra pinnar och mumlade för sig själv
Hennes ögon var röda och irriterade av brännande slem
Förlamning fick huvudet att skaka, händerna verkade viss-
nade
Och om sina krökta axlar hade hon svept
De trasiga resterna av en gammal randig väggbonad
Som skulle skydda hennes kropp från kölden
Så hon hade inga hela kläder
Hennes nedre dräkt var slarvigt lappad över allt
Med trasor i olika färger, svart, rött, vitt, gult
Och verkade tala för ett omväxlande elände

Medan jag tänkte på denna beskrivning och jämförde den med vad jag såg framför mig, sade riddaren att den här urgamla kvinnan hade rykte om sig som häxa runt om i hela landet, att man alltid såg hennes läppar röra sig, och att det inte fanns en vidja i hennes hus som inte grannarna trodde att hon hade ridit miltals på. Om hon rå-

kade snubbla hittade de alltid pinnar eller halmstrån som låg i kors framför henne. Om hon gjorde något misstag i kyrkan, och ropade amen på fel ställe, så trodde de alltid att hon läste böner baklänges. Det fanns inte en piga i socknen som var villig att ta emot en knappål av henne om hon så erbjöd en påse pengar därtill. Hon kallas Moll White, och landet runt har alla pratat om en rad påhittade bedrifter som tillskrivits henne. Om mjölkpigan inte kan få sitt smör att klumpas så fort som hon tänkt sig, då sitter Moll White i botten på smörkärnan. Om en häst svetts i stallet, då har Moll White suttit på dess rygg. Om en hare oväntat kommer undan från hundarna, då svär jägaren över Moll White. "Nej", säger Sir Roger, "när sådant har hänt har jag varit med om att jägmästaren har skickat en tjänare för att ta reda på om Moll White har varit ute den morgonen."

Den här berättelsen gjorde mig så nyfiken att jag bad

min vän Sir Roger följa med mig in i hennes lilla ruckel, som stod i ett ensligt hörn av skogsbrynet. När vi kom in blinkade Sir Roger åt mig och pekade på något som stod bakom dörren, vilket när jag tittade efter visade sig vara ett gammalt kvastskäp. Samtidigt viskade han i mitt öra att jag skulle notera en tabbykatt som satt i spiselvrån. Den kattan, berättade den gamle riddaren, hade lika dåligt rykte som Moll White själv. För utöver att Moll ofta sägs följas åt med katten i samma form, så ska katten ha pratat två eller tre gånger i sitt liv, och ha spelat många spratt som vanliga katter inte klarar av.

Jag var i hemlighet bekymrad över att se en människonatur i sådant elände och förnedring. Ändå kunde jag inte låta bli att le när Sir Roger, som var lite förbryllad över den gamla kvinnan, förmanade henne i egenskap av nämndeman att undvika allt samröre med Djävulen och aldrig skada sina grannars boskap. Vi avslutade vårt besök med en gåva som mottogs mycket väl.

På vägen hem berättade Sir Roger att gamla Moll ofta hade blivit ställd inför honom för att hon hade fått barn att spotta knappålar, och givit pigor mardrömmar, och att allmogen skulle slänga henne i en damm och experimentera med henne varenda dag om det inte var för honom och hans kaplan.

Jag har sedan fått veta genom efterforskningar att Sir Roger många gånger har blivit chockad över de påståenden som har nått honom om denna gamla kvinna, och att han ofta skulle ha ställt henne inför grevskapstinget om inte hans kaplan mångordigt hade övertalat honom att låta bli.

Jag har varit utförlig i den här redogörelsen, för jag vet

att det knappt finns en enda by i England utan sin Moll White. När en gammal kvinna börjar bli förvirrad, och ligger socknen alltmera till last, så förvandlas hon vanligen till häxa och fyller hela landet med ohejdade fantasier, inbillade hälsoproblem och skrämmande drömmar. Under tiden blir den arma stackaren, som är oskyldig orsak till så mycket ont, rädd för sig själv och bekänner ibland hemligt samröre och intimiteter som hon fantiserar ihop i sin ålderdoms förvirring. Det här skär ofta av barmhärtigheten från dem som mest förtjänar medlidande, och väcker illvilja hos folk mot dessa arma utslitna medlemmar av vår art, där människonaturen blivit vanställd av skröplighet och förvirring.

*

(En anonym redaktör förklarar:) När den här essän skrevs hade en gammal kvinna blivit anklagad, Jane Wenham från Walkerne, en liten by norr om Hertford. Det ledde till att hon prövades för häxeri vid tingsmöte följande år 1712, och befanns skyldig. Hon blev minnesvärd som den sista personen i det här landet [nej, tyvärr] som dömdes till döden för detta omöjliga brott. Domaren åstadkom först uppskov och sedan benådning.

Advokaterna hade vägrat skriva något åtal mot den arma gamla varelsen, annat än på skämt, för att "ha samtalat vänskapligt med Djävulen i form av en katt". Men till det brottet fann man henne skyldig på grundval av sexton vittnesmål varav tre från präster.

Ett vittne, Anne Thorne, vittnade om att knappålar-na for från nåldynan till hennes mun varenda natt. Andra uppgav att de hade hört den fångna i kattskepnad samtala

med Djävulen, som också hade tagit formen av en katt. Anne Thorne svor på att hon var ytterst plågad av katter, och att allihop hade häxans ansikte och röst. Pastorn i Ardeley hade prövat den stackars obildade människan med Fader Vår, och när hon inte kunde säga efter skrämde han upp henne med sin moraltortyr så att hon gjorde något slags beaktelse.

Sådant sades och gjordes alltså, och sådan lättrogenhet fick stöd även av bildade män på den tiden när essän skrevs. Utifrån anklagelser av samma slag som förlöjligas i texten blev en kvinna inte bara ställd inför rätta några månader senare av nämndemän med en mindre klok själavårdare än Sir Rogers kaplan, utan hon fälldes också vid tinget och dömdes till döden.

*

Fantasyförfattaren Terry Pratchett (1948-2015) tycks ha läst Addisons essä. I romanen *The Wee Free Men* (2003) skriver han som följer.

”Jag tror att hon bara var en sjuk gammal tant som inte var till någon nytta och luktade litegrann och såg konstig ut för att hon inte hade några tänder”, sade Tiffany. ”Hon såg bara ut som en häxa i en saga. En halv hjärna var allt man behövde för att förstå det.”

Fröken Fästing suckade. ”Ja. Men ibland är det väldigt svårt att få tag i en halv hjärna när det behövs.”

Källor

Addison, Joseph. *Spectator* 117, 14 juli 1711. scc.rutgers.edu/spectator/text/july1711/no117.html

Otway, Thomas. 1680. *The Orphan, or, The Unhappy Marriage*. gu-

tenberg.org/ files/ 31463/ 31463-h/ 31463-h.htm

Pratchett, Terry. 2003. *The Wee Free Men*. Doubleday.

Spectator Project. A Hypermedia Research Archive of Eighteenth-Century Periodicals. scc.rutgers.edu/spectator/project.html

Vergilius. *Bucolica*. gutenberg.org/ebooks/229

Wikipedia: Häxprocesser i Sverige, Joseph Addison, *The Spectator* (1711), Thomas Otway, Witch trials in England

Noter

1. Sir Roger de Coverley är ett av Addisons fiktiva alias i essäerna och representerar den gamle adlige godsägaren som typ. Här är Sir Roger med som Addisons samtalspartner.
2. Thomas Otway (1652-85), dramatiker. Utdraget kommer från hans pjäs *The Orphan* (1680), akt 2, scen 1. Addison har modifierat de första raderna. Originaltexten är på blankvers.